

Elementer til forståelse af Socialdemokratiets ideologiske krise

Erik Christensen

Elementer til forståelse af Socialdemokratiets ideologiske krise

*Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning
Aalborg Universitet 2000*

Erik Christensen

copyright forfatteren

ISSN 1396-3503
2000:2

tryk: UNI.PRINT

Ideologisk glidebane

I folketings åbningsdebat talte statsministeren om ret-og pligt-filosofien ("Gør din pligt, kræve din ret") som et centralt element i den socialdemokratiske politik i de sidste år. Hvad ligger der egentlig i disse begreber? Vi bruger mange ord og begreber, som skifter betydning og opfattes på nye måder. Derfor kan det være nyttigt at se på, hvortledes man har brugt disse begreber om rettigheder og pligter i tre perioder i arbejderbevægelsens historie: 1. Da arbejderbevægelsen var en ny social bevægelse med stærke reformatoriske/revolutionære ambitioner. 2. I velfærdsstatens storhedstid i begyndelsen af 1970'erne og 3. I dag hvor velfærdsstaten er under forandring.

I arbejderbevægelsens barndom var sloganet vendt imod overklassens privilegier "ophævelser af alle forrettigheder, der hidrører fra Stand eller Fødsel"(Calleen og Lahme 1978:10-15, 45-47 og 50-52). Overklassen havde rettigheder uden pligter, mens den fremvoksende arbejderklasse havde pligter uden rettigheder.

Derfor krævede arbejderbevægelsen i Det Socialdemokratiske Samfunds program (1875) og i Gimleprogrammet (1876) skattepligt for alle, "indførelse af direkte indkomstskat med stigende skala, samt en større skat på arv", og værnepligt "oprettelse af et Folkeværn i stedet for en staaende Hær", hvilket også var vendt imod overklassen. Desuden krævede man en række lige rettigheder bl.a. lige og almindelig valgret, ret til undervisning, religionsfrihed og ytrings-, forenings- og forsamlingsfrihed.

Man havde en politisk-juridisk opfattelse af forholdet mellem rettigheder og pligter. At kræve en rettighed betød, at staten (samfundet) var forpligtet til at gøre disse rettigheder mulig. Den nye arbejderbevægelse kæmpede ikke for en ret til lønarbejde og for fuld beskæftigelse. Det et meget senere krav fra arbejderbevægelsen. Hvad man kæmpede for, var retten til at organisere sig som arbejdere, for en statslig kontrol med lønarbejdet d.v.s. en normalarbejdsdag og forbud mod børnearbejde og skadeligt kvindearbejde samt søndagsarbejde samt "ophør af den ved tugt- og forbedringshusarbejde med de frte arbejdere frembragte konkurrence." Det var den tids aktivitet.

I velfærdsstatens storhedstid i 1960'erne og 70'erne var et element i forståelsen af forholdet mellem ret og pligt, at man havde ret til lønarbejde, der ganske vist ikke var grundlovssikret, og staten havde pligt til at sikre fuld beskæftigelse. Målsætningen om fuld beskæftigelse hang tæt sammen med "pligten til selvforsørgelse" i grundloven. Hvis man slækkede på kravet til fuld beskæftigelse, måtte man også slække på kravet til selvforsørgelse. Et andet element i forståelsen var, at man havde ret til universelle sociale ydelser, hvilket blev modsvaret af en skattepligt.

Når Socialdemokratiet i dag fortolker rettigheder og pligter i en mere snæver markeds- og forsikringsmæssig forstand bryder de både med deres oprindelige ideologiske grundlag, men også med kernen i den forståelse, som lå bag efterkrigstidens velfærdsstat.

En måde at skabe ideologisk og logisk orden i den socialdemokratiske ideologi ville være at prioritere kampen for en universel minimums (basis) indkomst (eller borgerløn) for alle frem for den håbløse kamp for normalt lønarbejde for alle. En ret til en minimumsindkomst kunne netop ses som en kompensation for alle samfundsborgeres ubetalte samfunds nødvendige arbejde. Og en ret til en minimumsindkomst skulle modsvares af en solidarisk skattepligt.

Et element i en sådan vej kunne også være at definere en ny type lokalsamfundsmæssigt arbejde eller borgerarbejde, som den tyske sociolog Ulrich Bech (1999) har været fortalende for og samtidig vende tilbage til en mere retfærdig orlovspolitik. Det ville være små skridt i retning af en større frivillighed i forhold til lønarbejdet og udmøntning af en opvurdering af det ikke-lønnede samfunds nødvendige arbejde.

Det karakteristiske ved den danske velfærdsstatsmodel i modsætning til den tyske "Bismarcks" model og den engelske "Beveridge" model var, at rettigheder og forpligtelser var adskilte, da modellen var en skatteinbringningsmodel i modsætning til en social forsikringsmodel (Bent Rold Andersen 1984:35).

I dag har Socialdemokratiet ikke alene forladt den politisk-juridiske opfattelse af forholdet mellem rettigheder og pligter, men synes også at have forladt den overordnede velfærdøkonomiske opfattelse, som lå i "den danske model" og anlægger nu en mikroøkonomisk-forsikringsmæssig betragtning. Rettigheder og pligter ses nu ud fra det mikro-økonomiske bytte eller den forsikringsmæssige kontrakt.

Den nuværende aktiveringspolitik bygger på følgende argumenter: 1. At for at nyde, må man yde" - for at få en pengeindkomst af staten, må man yde en arbejdsindsats. 2. "At til en rettilighed hører pligter". Når man har ret til en overførselsindkomst har man pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet (enten det "rigtige" eller et "kunstigt" skabt arbejdsmarked). På et marked må man yde for at nyde, og her hører rettigheder og pligter sammen på en speciel måde. Men arbejdsmarkedet er ikke lig samfundet, hvilket socialdemokratiet synes at være ved at glemme.

At bistandsklienter har fået både en ret og pligt til aktivering er politisk-juridisk en meningsløs konstruktion. Man har normalt ikke pligt til det, man har en ret til. Man har som sagt stemmeret, ret til at forsamlles, ret til at ytre sig, men man har ikke pligt til at stemme, at forsamlles, at ytre sig.

Hvor sloganet "gør din pligt, kræv din ret" i arbejderbevægelsens barndom blev forslået politisk-juridisk som et kamp-slogan for nye rettigheder og vendt mod overklassens privilegier (manglende pligter), bliver dette slogan i dag af Socialdemokratiet forslået rent økonomisk og brugt til at retfærdiggøre overklassens (de fuldtidsarbejdende) fastholdelse af de marginaliserede (arbejdsløse og bistandsklienter) som en andenrangs arbejdskraft (i aktivering) ved at pålægge dem en særlig pligt til at arbejde for deres overførselsindkomst.

Når man taler om nye pligter for "overklassen" f.eks. "virksomhedernes sociale ansvar" er der kun tale om moralske, ikke juridiske pligter. De, der har behov for nye juridiske rettigheder, bliver pålagt juridiske pligter. De, som kunne bære og har behov for at blive pålagt nye juridiske pligter, får nye rettigheder (skattelettelser og øgede muligheder for mobilitet) og får ikke pålagt nye juridiske pligter, men kun moralske pligter, som man endda kan bruge i en PR sammenhæng.

Velfærdsstatens nye fortælling

Litteratur:

- Andersen, Bent Rold (1984) *Kan vi bevare velfærdsstaten?* København: AKF's Forlag.
- Beck, Ulrich (1999) *Schöne neue Arbeitswelt. Vision: Weltbürgergesellschaft*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Callesen, Gerd og Hans Norbert Lahme (1978) *Den danske arbejderbevægelses programmatiske dokumenter og love (1871 til 1913)*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Kronik i Aktuelt mandag den 22. november 1999

Statsminister Poul Nyrup Rasmussen sagde i sin nytårstale, at det ved årsskiftet var værd at huske, at det politiske arbejde også rummer en fortælling. "en fortælling om et samfund, der hjælper de mange uden at stå i vejen for den enkelte," og at "velfærdssamfundet først lige er startet", og at "hele dets idé tilhører det 21. århundrede." Men han sagde ikke noget mere konkret om, hvorledes han ønskede sig velfærdssamfundet videreudviklet.

Bemærkningerne signalerede, at Nyrup Rasmussen ved, at der i politik er behov for nye fortællinger i det 21. århundrede, og at specielt Socialdemokratiet lider af mangel på en ny samlende fortælling.

I arbejderbevægelsens historie har man haft to store projekter (fortællinger), socialisme-projektet og velfærdstatsprojektet. Begge projekter var forbundet med store sociale bevægelser og skabelse af nye institutioner. I dag, specielt efter at man har forladt ØD-tanken, synes den socialdemokratiske arbejderbevægelse at være uden en mere konkret ide om et bedre samfund.

Ifølge nogle historikere findes der en stor historisk fortælling om "den virkelige danske model og utopi" (Claus Bjørn 1998). Den har som element fortællingen om arbejderbevægelsen og udviklingen af det danske velfærdssamfund, men også fortællingen om bonde-, husmands- og andelsbevægelsen og startede med stavnsbåndets ophævelse i 1788.

Det er interessant at se, at den nuværende socialdemokratisk-radikale regering har forsøgt at udnytte bevidstheden om eksistensen af en speciel dansk utopi og model ved lanceringen af et stort projekt: "Danmarks som foregangsland" i foråret 1997 (Regeringen 1997).

Hovedbudskabet er, at der skal "flere i arbejde" og "færre på passiv forsørgelse" (Ibid.:3), og det skal ske ved en økonomisk vækstpolitik, der skaber fuld beskæftigelse (5% i år 2005) og ved "at skærpe rådigheden" i forhold til arbejdsmarkedet, hvilket betyder, at "aktivering principielt kommer til at gælde alle".

Foregangslands-projektet viser, at regeringen i dag lever i forestillingen om, at økonomisk vækst er den helt overordnede økonomisk-politisk målsætning og den universelle løsning på en lang række samfundsmæssige problemer. Væksten ses som den væsentligste forudsætning for forbedring af den overordnede økonomi, fuld beskæftigelse, skabelse af balance for de offentlige udgifter, nedbringelse af statsgælden og mere konkret midlet til skabelse af større lighed, sikring af bedre miljø og højere velfærd.

Med fremkomsten af Brundtland-rapporten i 1987 "Vor fælles fremtid" erkendte man i det internationale politiske system (FN), at fattigdoms- og miljøproblemerne hang sammen. Man så problemerne som sammenhengende med fælles årsager, hvor løsningerne også måtte findes indenfor en ny helhedsorienteret forståelse: Der måtte skabes en bæredygtig udvikling.

I forestillingen om en bæredygtig udvikling ligger en stor fortælling for det 21. århundrede. Men hvad har regeringen og Socialdemokratiet gjort med denne mulighed for at præge virkeligheden med den nye fortælling om en bæredygtig udvikling?

Man har systematisk forsøgt at tilpasse eller underordne forestillingen om en bæredygtig udvikling med forestillingen om en fortsat økonomisk vækst. Man har forsøgt at skabe en ny politisk diskurs om "bæredygtig vækst". Det er forestillingen om, at der i virkeligheden ikke er nogen grundlæggende modsætninger mellem materiel vækst og bæredygtig udvikling, at miljøproblemerne kan klares igennem en række "tekniske fix". Man kan mindske presset på "grænserne for væksten" ved hjælp af tekniske og økonomiske indgreb uden af gøre noget ved de bagvedliggende årsager til problemerne. Man effektiviserer produktionen uden at revidere sin overordnede målsætning om en fortsat økonomisk vækst. Vækstmålsætningen må imidlertid udskiftes med en ny målsætning om tilstrækkelighed, retfærdighed og bæredygtighed, hvis man skal skabe en bæredygtig udvikling.

I Socialdemokratiet og regeringen findes imidlertid også kimen til en helt anden fortælling for det 21. århundrede. Den kom f.eks. klart til udtryk i Svend Auken's forord til den natur- og miljøpolitiske redegørelse i 1995 (Natur- og miljøpolitisk redegørelse 1995). På kun tre sider lykkes det Auken på en original måde at fortælle historien om, hvorledes en bæredygtig udvikling kan realiseres i Danmark, idet han placerer den økologiske krise og løsningen af den ind som en kontinuerlig forsættelse af den danske utopi og model, som Claus Bjørn har tegnet.

Auken mente, at vi befinder os i en krisituation ("verdenssamfundet står midt i en økologisk krise"). Hvorledes overvinder vi specielt den i Danmark? Her henviste han til nogle værdifulde historiske erfaringer og traditioner for reaktionsmønstre i krisesituationer i Danmarks-historien. Vi var også i en dyb og alvorlig krise i 1814, i 1880'erne og igen i 1930'erne. Her opførte vi os ikke defensivt "ved at dukke sig og vente", men offensivt "ved vidtskuende reformer". Og hans budskab var, at det kan vi gøre igen: "hvorfor ikke møde den økologiske krise på samme måde." "Vi skal gå i spidsen", fordi vi har en række bedre forudsætninger for at eksperimentere med nye livsformer end andre lande har: Vi er et lille meget homogent land med et højt uddannelsesniveau, udbygget erhvervsstruktur og organisationsformer samt tradition for folkeoplysning. En flot vision.

Regeringens økonomiske vækstfiksering kom også til udtryk i Nyrup Rasmussen's nyårstale, hvor han stolt fremhævede, at vi aldrig før har haft så mange i arbejde" (lønarbejde), og at det er helt afgørende for den enkelte og samfundet. Derimod ikke et ord om en bæredygtig udvikling i det 21. århundrede!

Et af velfærdssamfundets store paradokser er, at aldrig har vores samfund på den ene side officielt hyldet lønarbejdet så meget, som det sker i øjeblikket, samtidig med en stigende erkendelse af, at en række grundlæggende samfundsproblemer er forbundet med udbredelsen af lønarbejdet.

Fordi lønarbejde er blevet prototype på alt arbejde, har man overset og undervurderet husarbejdet, omsorgsarbejdet overfor natur og mennesker, det uformelle arbejde i nærmiljøet, "det skjulte arbejde" på arbejdspladserne og det politiske arbejde.

Regeringen overser i dag helt, at velfærdssamfundets grundproblemer har en intim sammenhæng med vækstens og lønarbejdets samfundsmæssige dominans. Nogle udelukkes permanent fra at få normalt lønarbejde, men tvinges til aktivering. Lønarbejdet dominerer andre former for samfundsnødvendigt arbejde, hvilket betyder, at det samfundsnødvendige arbejde også fordeles meget ulige.

Hvorledes løses disse problemer i et bæredygtig udviklings-perspektiv?

Et mere konkret bud på en ny politisk fortælling for en videreudvikling af velfærdssamfundet i retning af en bæredygtig udvikling ville være skabelsen et borgerlønsamfund.

Fordi borgerløn giver alle borgere ret til en økonomisk ydelse fra det offentlige så de kan leve på et beskedent materiel niveau uden nogen generel pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet, vil den kunne være med til at løse en række ubalancer i det moderne velfærdssamfund:

1. Den kunne være med til at skabe en mere lige fordeling af det samfundsnødvendige arbejde.
2. Den ville være med til at styrke individets reistilling og reducere klientgørelsesproblemet.
3. Den kunne skabe grundlaget for en mere retfærdig kønsarbejdsdeling.
4. Den ville være med til at styrke det civile samfund og demokratiet.
5. Og den vil derudover være med til at reducere naturbelastningen.

På det arbejdsmarkedsmæssige område vil en borgerløn kunne fungere som løntilskud og dermed lette arbejdsløsheden. Derved ville den løse arbejdsløsheds- og arbejdsfordelingsproblemet. Samtidig vil den kunne ses som en aflønning af det ubetalte omsorgsarbejde og dermed fungere som en generalisering af den nuværende forældre- og omsorgslov. På den måde er den med til at løse kønsproblemet ved at give mænd og kvinder lige muligheder for omsorgsarbejde. På

uddannelsesområdet vil den kunne betragtes som løn for uddannelse. På pensionsområdet vil den udgøre grundydelsen i pensionen, og på erhvervsområdet vil den kunne ses som en permanent iværksætterydelse. På det kulturelle område vil den kunne ses som en kunstnerløn og erstatning for en del af kulturstøtten.

For mig at se følger en fortælling om en bæredygtig udvikling med et borgerlønsэлемент sig glimrende ind i den store danske fortælling og utopi, som et bud på, hvorledes den kan videreudvikles. I den danske utopi ligger flere kerner til en borgerlønsfortælling. Borgerlønsfortællingen ligger i kontinuert forlængelse af fortællingen om den universalistiske danske velfærdsstats udvikling, som den gav sig udtryk med folkepensionen og siden med udviklingen af de forskellige orlovsordninger.

Regeringens dominerende økonomiske vækst-fortælling har ikke plads til en borgerlønside, mens en borgerlønsordning i Aukens model ville være med til at give denne mere indhold.

Socialdemokratiet og regeringen står i det nye århundrede i valget mellem to typer af fortællinger. Aukens fortælling konkretiserer med et borgerlønsэлемент vil have karakter af en rigtig fortælling og videreføre og genfortolke "den virkelige danske model og utopi" i et bæredygtigt udviklingsperspektiv med et EU i mange rum og spor.

Regeringens økonomiske vækst-fortælling vil reelt afvikle den tidligere socialdemokratiske velfærdsmodel, og gøre Danmark til элемент i et generelt europæisk vækst- og stormagtsprojekt. En sådan fortælling har på baggrund af den danske historie og identitet svært ved at få en fortællingsbejstrende karakter. Derimod vil Aukens fortælling på et meget mere dybtgående plan kunne forene det nationale og internationale perspektiv på en ny måde og kunne måske også være med til at tage luften ud af den "nationale" trussel fra højre, som Dansk Folkeparti i øjeblikket repræsenterer.

Litteratur:

Björn, Claus (1998) *Dengang Danmark blev moderne - eller historien om den virkelige danske utopi*. København: Fremads debatbøger.

Miljø- og energiministeriet (1995) *Natur- og Miljøpolitisk redegørelse 1995*.

Regeringen (1997) *Danmark som foregangsland. Danmark 2005*. København: Finansministeriet.

Kronik i Information torsdag den 20. januar 2000.